

Kovács Gábor EGYDIMENZIÓS VILÁGBA ZÁRVA?

Nem könnyű ma baloldalnak lenni. S ez nem újkeletű persze: Herbert Marcuse több mint fél évszázada megjelent klasszikusában, *Az egydimenziós emberben* – melyben föllelhető a mai globalizációkritika úgyszólván valamennyi motívuma – ugyanúgy küszködik vele, mint mai utódai, amikor – Bibó István meglehetősen pikírt, de rendkívül találó megjegyzését idézve – kínban fogant seregszemlét tart a társadalom számkivetettjei fölött, mert forradalomnak muszáj lennie.

A hatvanas évek óta csak annyit változott a helyzet, hogy a seregszemle még kínosabb, s a nagy keservesen összetoborzott had előtt ellépdelve a baloldali szerző, ha lehet, még feszélyezettebb, mint a diákmozgalmak hajdani sztárfilozófusa.

Tallár Ferenc e-könyve szemléletesen dokumentálja a baloldali gondolkodás nehezen feloldható dilemmáját. Az *áramlások terében* – mondja a beszédes cím. Beszédes, mert az áramlás metaforájához természetesen társul a többi, oly sokat emlegetett, divatos terminus, globalizációtól a világhálóig. Világunkban minden folyékony, semmi sem állandó, semmi sem tartós. Mondtak ilyesmit már sokan, s nem is csak manapság: hiszen már Hérakleitosz alapvetése is ez volt. *Panta rhei* – minden mozog, s a filozófus kérdése, hogy van-e valamiféle állandóság az állandó áttűnések között, tudunk-e valamiféle értelmet föllelni az érzéki valóság kaotikus összevisszasága mögött. De talán ne menjünk ilyen messzire vissza az időben: amire Tallár a címmel utal, azt a modernitás sajátos jegyeként szokás emlegetni.

állandó és kényszeres fogyasztás

Hannah Arendt a modern világ specifikumának látta a tartósság, az állandóság, az emberi fajnak otthont adó, ember teremtette világ feloldódását az állandó és kényszeres fogyasztás, a modern technológiával folyamatosan gerjesztett nagy zabálás pszeudo-univerzumában, amelyben a kultúrpar által fogyaszthatóvá tett műalkotások ugyanúgy eltűnnek a soha véget nem érő bacchanáliában, mint a hamburger vagy a villámgyorsan elavuló technikai kutyuk sokasága. Az így leírt világhoz többféle módon lehet viszonyulni: kultúrkritikai perspektívából egyértelműen hanyatlástörténetről van szó, de lehetséges olyan pozíció, amelyből fenntartásokkal elfogadható az állandó változások univerzuma, a minden ízében folyékony világ. Ez a fluiditás különösen az utóbbi évtizedekben vált feltűnővé, a létezés szerkezetét alapvetően meghatározó sajátossággá.

De hát képesek-e emberi lények egy teljesen cseppfolyós világban élni? Aligha. Nem kell feltétlenül arendtíanusnak lennünk, hogy belássuk: az emberi mivolt megőrzéséhez valóban szükségeltetik egy tartós világ, amelyben otthonra lelünk, s amelyben lehorgonyozható identitásunk. A kilencvenes évek elejének reflektálatlanul lelkes hangulatában – amely egyébként szokásos kísérője minden új technológiai csoda megjelenésének – kitörő örömmel üdvözölték az internet, a világháló jelképezte új korszakot, a digitális nomádok szép új világát, amelyből eltűnnek az avított, a szabadságot falak mögé záró börtön-valóság utolsó darabjai is. Ma már persze több a szkepszis; időnként fölmerül a gyanú: lehet, hogy ez szép új világ, de nem egészen úgy, ahogyan azt *A viharban* Prospero gondolta, inkább ahogyan Aldous Huxley leírta. Akkoriban azonban még lelkesült teóriák sora ecsetelte a fölemelkedő új univerzum szépségét. Digitális próféták hirdették egymással versengve a hamarosan kiteljesedő világállapot nagyszerűségét: ebben nemcsak a bárány és a farkas heverészik majd békésen egymás mellett a zöld fűvön, hanem teljes harmóniában együtt szörföznek a digitális hullámokon az eltűnő kapitalizmusban még engesztelhetetlen ellenségként szemben álló tőkés és munkás.

Hamarosan kiderült, hogy ahol nomádok vannak, ott bizony sivatag is van: egyik a másik nélkül aligha lehetséges. Az evidencia akkoriban keveseknek jutott eszébe. Érdekes ezen a ponton utalnunk Hajnal Istvánra. Mondandója ugyanis több ponton érintkezik a könyv gondolatmenetével. Tallár a kötet első tanulmányában hosszasan elemzi Marshall McLuhan téziseit a Gutenberg-galaxis végéről, az írás és a nyomtatott könyv modern világban betöltött központi szerepének eltűnéséről. McLuhan könyvében annak idején szó szerint idézte Hajnal francia nyelvű munkájának a középkori írásbeliségről szóló gondolatait. Így azok bekerültek a hatvanas-hetvenes években kialakuló kommunikáció-filozófia vérkeringésébe: ez az iskola majd az internet-korszakban teljesedett ki igazán; egyik legismertebb reprezentánsa az a Walter Ong, akire Tallár is hivatkozik.

cseppfolyós világ

Hajnal azonban nem csak ezért érdekes. Ha már áramlásokról, folyékony világról és újnomadizmusról beszélünk, megkerülhetetlen az a konzervatív ihletésű antropológia, amely a hajnali modernitáskonceptió alapját adja. Az írásbeliség-teória ebbe ágyazódik. Hajnal nagyon eredeti magyarázatot ad arra, hogy az áttörés a premodernből a modernbe miért éppen Európában következett be. Gondolatmenete érintkezik a dilemmákkal, amelyekkel Tallár foglalkozik, azon töprengve, vajon ennek az új cseppfolyós világnak, az áramlatok terének első pillantásra oly tetszetős valósága kiknek jelent ténylegesen realizálható szabadságot, s kiknek félelmetes, újszerű kiszolgáltatottságot, a híd alatt alvás szabadságát, ahogyan annak idején Anatole France keserűen fogalmazott. A demokrácia elemi strukturális feltételeiről mond itt nagyon fontos dolgokat a parlamentáris demokráciával szemben

a két világháború közötti kultúrkritika jellegzetes averzióját igencsak osztó Hajnal. Hiába van általános és titkos választójog és az ennek alapján megválasztott parlament, ha hiányoznak azok az anyagi és szellemi struktúrák, amelyek útját állják az egyenlőség és igazságosság formális díszletei mögötti oligarchikus valóság felépülésének, hogy – Oswald Spengler vitriolos demokráciakritikáját idézve – a demokrácia fennkölt jelszavai a plutokrácia fügefalevelévé váljanak.

Ismét csak Tallár dilemmájánál vagyunk. Mert hát hogyan is mondta Hajnal? Az emberek teremtette dolgok világa – a materiális és szellemi objektívációk összessége, a tulajdonformáktól a jogig, a településszerkezettől a szokásokig – rákényszeríti a társadalom tagjait, hogy viszonyulásaik során betartsák a kölcsönösség és méltányosság bizonyos formáit, megakadályozva a nagy étvágyú hatalmasokat – ama bizonyos *grandi ambiziosi*-kat, akiről Machiavelli ír –, hogy azt tegyék a kicsinyekkel és gyengékkel, amit pillanatnyi érdekük vagy szeszélyük diktál.

Hajnal az európai fejlődés specifikumát abban látja, hogy itt a középkorban olyan társadalomszerkezet alakult ki, amelyet – az alulról fölfelé építettség következtében – a hatalmi elitnek nem tudtak érdekeiknek megfelelően átszabni; a mikrostruktúrák szívóssága és ellenálló ereje útját állja a nyers hatalmi vagy gazdasági racionalitás korlátlan érvényesülésének. A szabadság kis köreinek sokasága erősebbnek bizonyult a nagy étvágyú hatalmasoknál. Amikor Bibó István az európai civilizáció legmaradandóbb történelmi teljesítményének a demokráciát tartja, voltaképpen a hajnali teóriát gondolja tovább. Egy olyan világban, amely nem viseli el az állandóságot, éppen az a hosszú távú kiszámíthatóság tűnik el, amely nélkül nem lehetséges jogszerűsége, igazságosságra és mindenki egyenlő emberi méltóságára alapozott társadalmi integráció és az ebből kinövő demokratikus politikai gyakorlat. Utóbbi híján viszont nemigen lehet megakadályozni pénzügyi és hatalmi érdekek kontroll nélküli érvényesülését. A globális kapitalizmus az addig jól-rosszul, de mégiscsak – legalábbis a közelmúltig mértékadónak tűnő régiókban – működő kontrollmechanizmusokat, illetve az azokat fenntartó intézményeket oldotta fel sósavként. Újra beköszönteni látszik – a világtörténelemben már sokadszor – a *grandi ambiziosi* világa. Ám most finomabb a kín: a módszerek kevésbé nyíltak és brutálisak, mint a régi szép időkben: erőszak helyett inkább *délusion*, félrevezetés járja; a kifinomult uralmi technika, a ránk zúduló képi információtömeg láthatatlanná teszi a hatalom gépezetét. Nagyjából így néz ki a kortárs baloldali gondolkodás által korunkról festett, fölöttébb lehangoló freskó.

Tallár könyvének lényegi mondandója is ez – a cseppfolyós világ beköszöntével éppen az az állandóság tűnik el, amelybe – több-kevesebb sikerrel persze – egy időre mégiscsak le lehetett horgonyozni a modernitás nagy elbeszéléseinek alapját képező eszméket: a szabadságot, az egyenlőséget és a testvériséget. Miért hagytuk, hogy így legyen? Vajon a frankfurtiaknak volt igazuk, vagyis a végkifejlet bele volt kódolva a felvilágosodás dialektikájába, a hatalomra jutó technológiai racionalitás természetellenessége, ami történt? Akárhogyan is, mondja Tallár, nem lehet *in toto* elutasítani a globalizált technokapitalizmust: „a megújuló baloldal nem határozhatja meg önmagát minden további nélkül 'antikapitalistaként' és 'antiglobalistaként' sem, mert ezzel – miként az Új Jobboldal – a modernitásnak és az univerzalitásnak azokról az értékeiről mondana le, amelyek nem jöhettek volna létre, és nem is maradhatnak fenn a tőke univerzális forradalmának emancipatorikus teljesítményei nélkül”.

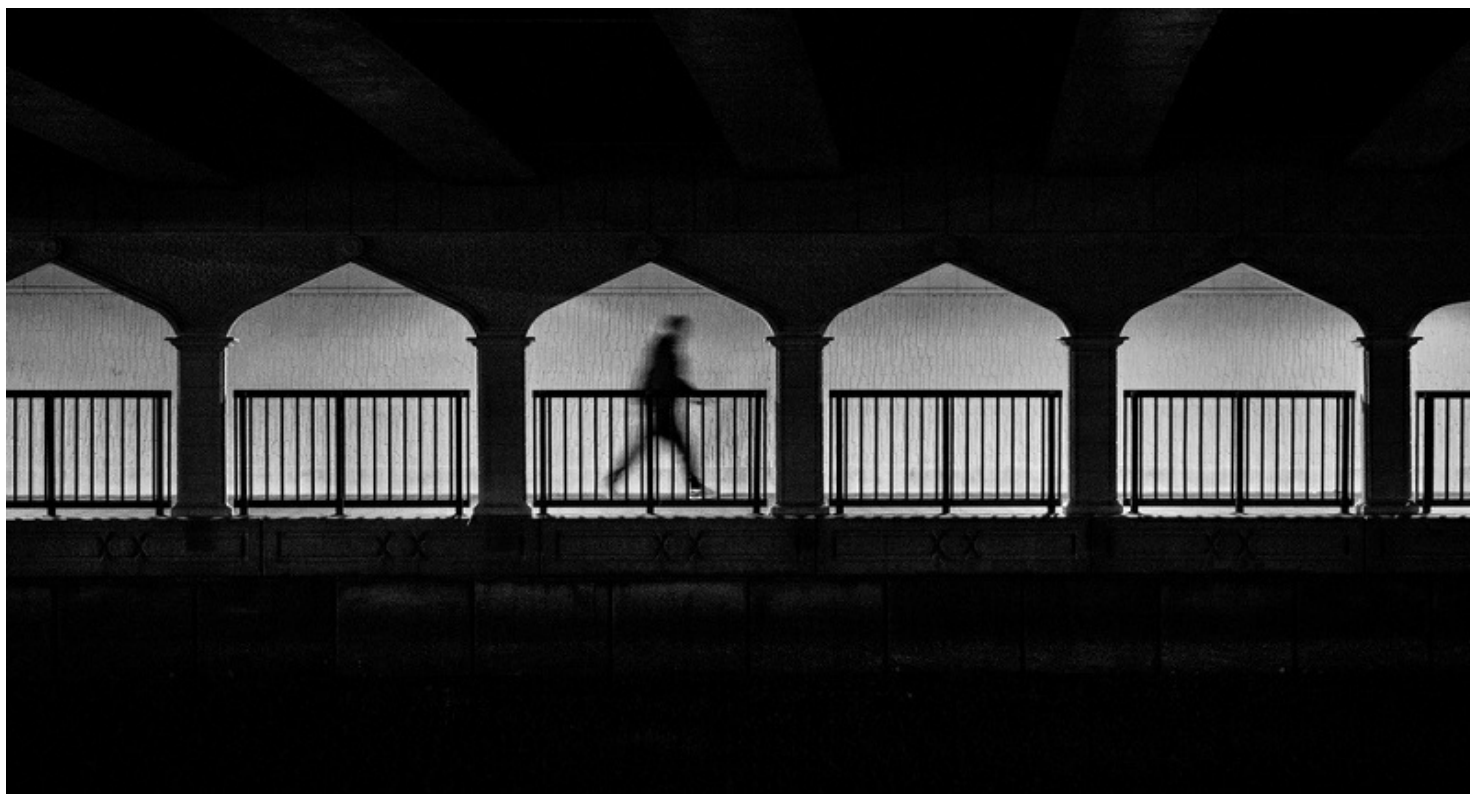
Rendben van, de akkor mi a teendő? Klasszikus kérdés ez, mely újra és újra visszatér. A hegeli–marxi dialektika éppenséggel kínálhat valamiféle kiutat – gondolatmenete tanulsága szerint Tallártól sem idegen a hegeli triádokban gondolkodás. El-eltöpreng, hogy a szóbeliség–írásbeliség–második szóbeliség dialektikus triádjának harmadik tagja éppenséggel a nagy visszavétel lehetőségét tartogathatja; tán lehetségessé válik az éppen magunk mögött hagyott klasszikus modernitás fegyelmező-uniformizáló mechanizmusainak eltűnésével a valóságos, de facto szabadság és autonómia megalapozása. Csak hát a dolog nem ilyen egyszerű. Tallár is jelzi, hogy az utóbbi évtizedek fejleményei korántsem alapozzák meg egyértelműen az ilyesféle reményeket. Úgy fest, mégsem könnyű meglovagolni a globális tigrist.

Kortárs baloldali szerzők hosszú sora küszködik a dilemmával: ezek rendre előkerülnek a könyv gondolatmeneteiben. Újra és újra kiderül: legalább annyi itt a kétség – ha nem több –, mint a reményt keltő mozzanat. Alapvető problémája az 1989, vagyis a létező szocializmus összeomlása után új teoretikus fogódzókat

kereső neomarxista szerzőknek, hogy vajon mennyire alkalmasak egy 19. századi elmélet fogalmai a jelenkor olyannyira különböző valóságának leírására. Persze nemcsak a marxisták kénytelenek szembesülni ezzel: a modern liberális demokrácia működés módját leíró fogalmi apparátus még régebbi: az olyan szerzők mint John Locke vagy David Hume – a modern politikai filozófia megalapítói – a 18. századi valóságot képezték le teóriáikkal egy olyan történelmi periódusban, amely előtte volt még a gyáripari kapitalizmusnak. Ez magyarázza például a láthatatlan kéz teóriájának optimista vízióját: nem nehéz ebben felismerni az isteni gondviselés tanának újkori, szekularizált változatát. De a marxista baloldal nehezebb helyzetben van: míg az előző esetben mégiscsak működő – ha időről-időre komoly válságjeleket is produkáló – intézményrendszer relevanciája mellett érveltek, itt a valóság megváltoztatásának lényegesen nehezebb feladatával kell szembenézni.

a kortárs baloldal tanácstalansága

A feladatnak nekifeszülő szerzők közül kettőt érdemes kiemelni: Antonio Negrit és Manuel Castellst. Mindkettőjük munkássága hivatkozási alap, műveik ismertsége messze túlterjed a marxista szubkultúra határain: Tallár számára is referencia mindkettő. Kezdjük Negrivel! Az ismertséget számára a 2000-ben megjelent, a hatalom posztmodern metamorfózisával foglalkozó *Empire* című könyve hozta meg. Ezt az amerikai Tony Hardttal együtt írta. A mű bestseller lett: olyannyira, hogy a kiadó – meglehetősen szokatlan módon – ingyenesen hozzáférhetővé tette a pdf-változatot a honlapján, miután a nyomtatott változat nem tudta kielégíteni az igényeket. A szerzők két, beszédes mottót választottak a könyvhöz. Mindkettő a kortárs baloldal tanácstalanságát tükrözi. Az első egy Ani DiFranco dal részlete: „Bármilyen megteszi fegyverként, ha megfelelően használod”. A másik, a hosszabb, egy William Morristól, a 19. századi viktoriánus antikapitalista gondolkodótól származik: „Az emberek küzdenek, aztán elbukják a harcot. Később az ügy, vereségük dacára, diadalmaskodik, aztán kiderül, hogy egyáltalán nem az, aminek hitték: ezért majd megint másoknak kell vállalniuk a harcot, amiért ők hajdan küzdöttek; de a célt most már egész másként hívják.”

Az *Empire* műfaját nem könnyű meghatározni: történetfilozófia, politikai filozófia, a hálózati világ ontológiáját leíró értekezés, a poszt-kartezianus szubjektumot leíró antropológiai esszé, harcra mozgósító pamflet, afféle posztmodern *Kommunista Kiáltvány* – mindez együtt szuggesztív, ám időnként meglehetősen konfúzus hangszerelésben. A főszereplő persze a folyékonyra váló új világban eltűnni látszó, ám valójában nagyon is létező, a minden eddiginél potensebb politikai hatalom és a vele összefonódó, a hálózati térítő csomópontjai körül új világrendet szervező globális tőke. Beszélhetünk-e még politikáról a szónak abban az értelmében, ahogyan korábban? Mit jelent a szuverenitás, amikor a modernitás hatalom-konténerének, a nemzetállamnak az oldalain egyre nagyobb lyukak ásóznak? Ki az új helyzetben a szuverén? Negriék szerint ezt a szerepet a Birodalom, ez a próteuszi és hibrid entitás játssza el: ez felel meg ugyanis a Carl Schmitt-féle kritériumnak, amelynek értelmében a szuverén az, aki dönt a rendkívüli állapotról. Ám most nem egészen arról van szó, mint a nemzetállamok korában, mert a Birodalomnak, ennek a higanyként szétfolyó politikai entitásnak természetes üzemmódja a rendkívüli állapot, szuverenitása diszkontinuus, töredezett.

Akárhogy is, a politika jelentése kétségkívül más, mint korábban. Kérdés, létezik-e egyáltalán. Ez Tallár gondolatmeneteinek is egyik központi eleme. Másokhoz hasonlóan ő is Carl Schmitthez fordul: talán az ő teóriája segítségével lehetséges újraalapozni a politikát: „Korunknak ez a kihívása, az újraalapítás hol radikális, hol kevésbé radikális formában megjelenő igénye az, ami a szuverént és a politikai fogalmát, s általában Carl Schmitt elképzeléseinek újragondolását – a weimari és a jelenlegi helyzet minden tartalmi különbsége ellenére – olyan időszerré teszi, és magyarázza az életművét övező rendkívüli érdeklődést.”

Valóban: a *technokapitalizmus* világában a politikai szféra a globalizált gazdaság szolgálóleányának szerepére kárhoztatott: a politikai döntések az élet egészét maga alá rendelő gazdasági racionalitás függvényei. Paradox helyzet ez: a demokratikus rendszerek legitimitása a népszuverenitásban gyökerezik, ugyanakkor a politikai elitnek számára végső instanciaként azok a pénzügyi befektetők – persze már régóta nem hús-vér vállalkozók, hanem személytelen befektetési alapok – jelennek meg, akik a számukra kedvezőtlen politikai légkör esetén egyszerűen kivonulhatnak az illető országból. Ez a paradoxon hívta életre a sajátos politikai konstellációt, amelyet Colin Crouch *poszt-demokratikus* berendezkedésnek nevez. Lényege, hogy a demokratikus intézményrendszer működik ugyan, de mögüle eltűnt a társadalmi-kulturális kontextus, amely nélkül a demokrácia szükségképpen oligarchiává alakul.

részvénytársaság-állam

Crouch részvénytársaság-államról beszél: a politika társadalom-menedzsmentté alakul át, s a politikai üzemi modellje bevallottan a transznacionális nagyvállalat, míg működésének alapvető kritériuma a profit-elv. Logikusan következik ebből a politikai szféra politikai piacénti megjelenítése. Itt éppen úgy termelők és fogyasztók állnak egymással szemben, mint a gazdasági javak piacán. Ezt a piacot is a kereslet–kínálat törvénye irányítja, s ahhoz hasonlóan itt is meghatározó a reklámpiac. Az adott helyzetben leginkább célravezető politikai reklámstratégiák kidolgozását kompetens szakértőkre kell bízni: az ő feladatuk annak eldöntése, hogy milyen design segítségével lehet az eladandó politikai *brandet* a legsikeresebben bevezetni a piacra. Ez a brand a médiában megjelenő politikus, akinek nem valamiféle unalmas, senkit sem érdeklő pártprogrammal kell megnyernie a választókat – a rövid, frappáns üzenetekben testet öltő forma a lényeg, nem a tartalom –, hanem megnyerő, bizalmat keltő személyiségével. A médiapolitika már csak ilyen, halljuk lépten-nyomon. Úgy tűnik most teljesül Richard Sennett még a hetvenes években papírra vetett borúlátó jóslata a közéleti ember bukásáról. Szerinte hosszú távú, már a 19. században megjelenő trendről van szó, amely aztán az elektronikus média megjelenésével felgyorsult.

Sennett újfajta szekularizált karizmáról beszél, amelyet a barbarizálódás tünetének tart: „A mai karizmatikus vezető lerombol minden távolságot a saját érzelmei és indulatai, valamint közönsége érzelmei és indulatai között, s így – arra kényszerítve őket, hogy a motivációra koncentráljanak – követőit megfosztja a lehetőségtől, hogy őt a tettei alapján ítélik meg. (...) Az elektronikus média döntő szerepet játszik ebben a tendenciában, minthogy túlexponálja a vezető magánéletét, miközben homályban tartja hivatali munkáját. (...) Ez a világi karizma: egyfajta fizikai lemeztelenedés. Ami megjelenik, az a megmutatkozás ténye – miközben semmi világos vagy konkrét nem mutatkozik meg. Akik egy nagyhatalmú személyiség bűvkörébe kerülnek, passzívakká válnak, és miközben mozgatják őket, megfeledkeznek saját érdekeikről. A karizmatikus vezér így még mélyrehatóbban és misztikusabban tudja uralni a közönségét, mint az Egyház régebbi, civilizált mágiája.” /Richard Sennett: *A közéleti ember bukása*. Fordította: Boross Anna. Budapest: Helikon, 1998, 285–286, 287./

információs kapitalizmus

A Sennett által leírt jelenség azonban inkább okozat, mint ok: a közszféra és magánszféra közötti határvonal eltűnéséről van itt szó: ám ha tényleg így áll a helyzet, akkor felettébb kérdéses, sikerrel járhat-e a politikai újbóli megalapozásának kísérlete. A politikai szféra ugyanis a *res publican*nak, a közös, nyilvános dolgok világának a személyes dolgok világától, a *res privat*ától való szisztematikus elválasztásán alapul. Kérdés, meg lehet-e újból húzni ezt a határvonalat egy olyan világban, amelynek működési elve éppenséggel a határvonalak átlépése, az elhatárolódások összeolvasztása, s működési logikája ellentmondani látszik mindenféle demarkációs vonal meghúzásának. Vajon újrateheremthető-e a szuverén, a politika alanya, a Carl Schmitt-féle, a kivételes állapotról döntő ágens az információs kapitalizmus világában? S vajon mennyire szolgálhat ehhez iránymutatással maga Carl Schmitt? Az első kérdésben Tallár óvatosan optimista. Carl Schmitt újragondolását illetően meglehetősen

ambivalens.

„Schmitt jó kiindulópont azok számára, akik tiltakozva fogadják, hogy „a nyugati világ közéleti színtereit a társadalmi viszonyok politikai alakításáról való lemondás uralja.” Ez ugyanis – miként Schmittől is tudhatjuk – nem a társadalom szabad önszerveződése, hanem a tőke és a pénz logikájának szabad érvényesülése előtt nyit utat (...) a politikai visszatérésének és a társadalom *újraalapozásának* igénye korunkban bizonyonnan nem az ördögtől való.”

De azért – sugallja a gondolatmenet folytatása – tudatában kell lennünk, hogy az ördög bizony nagyon is jelen van: „De Schmitt műve szolgál negatív tanulságokkal is. (...) a „demokrácia” (...) önmagában nem véd meg a totalizáló egységtörekvések fundamentalizmusától. Korunk erősödő populizmusai végül is a nemzeti, etnikai vagy kulturális értelemben homogén Nép önazonosságára hivatkoznak. Vajon ezeken túl van-e más alternatívája a társadalom újraalapozásának?”

Van, mondja Tallár. Válasza a hegeli–marxi dialektika szellemében fogant: a globalizált hálózati világ emancipációs potenciálja jelenthet esélyt egy nem-homogenizáló típusú újraalapozásra. De ezzel még nem jutottunk túl messzire: ez így absztrakt. Vissza kell kanyarodnunk az első kérdéshez: ki lesz az újraalapozást végrehajtó ágens, ki lesz az a politikai cselekvő, aki képes kihasználni a hálózatok világának, a globális áramlatok terének emancipációs potenciálját, másként szólva: ki az, aki hajlandó és képes is eljátszani az információs kapitalizmus sírásójának szerepét? Valójában már régóta nincs jelentkező. A második világháború után kiépülő jóléti állam és a fogyasztói társadalom korszakában a nyugati félteke munkásosztályait emelkedő életszínvonaluk nemigen tette érdekeltté a kapitalizmus megdöntésében.

Ez magyarázza Marcuse már érintett dilemmáját: ha a proletariátus nem hajlandó a marxi prófécia beteljesítésére, akkor mást kell keresni. Ez azonban korántsem bizonyult könnyű feladatnak. Marcuse a társadalom periferiáján lévő csoportokban vélte megtalálni a megfelelő jelöltet, csak hát ez sem meggyőző: történelmi példák sorával illusztrálható, hogy a társadalmi depriváltság önmagában nem forradalmasító tényező: éppen ellenkezőleg.

Sokkal tipikusabb ebben a léthelyzetben a fásultság és a reménytelenségből fakadó passzivitás, mint a lázadás vágya, ami egyébként is legfeljebb éhséglázadáshoz vezet, mintsem egy új, igazságosabb, a szabadságra alapozott társadalom megvalósítását célul kitűző forradalomhoz. Nem bizonyult sokkal sikeresebbnek a másik hatvanas évekbeli koncepció sem, amelyik a felnövekvő és apái ellen lázadó középosztályi fiatalságban látta a hajdani proletariátus történelmi jogutódját. Theodore Roszak teóriája a kapitalizmus ellenlábasként megjelenő ellenkultúráról talán a legismertebb példája volt az elképzelésnek. Az 1968-as diáklázadások után hamarosan kiderült, hogy ez az elképzelés fölöttébb naiv: a hetvenes évektől a korábbi lázadók néhány évvel idősebbé válva pontosan ugyanúgy a rendszer támogatóivá és haszonélvezőivé váltak, mint szüleik generációja.

Az újbaloldal teoretikusai emellett komoly elméleti nehézségekkel is szembetalálták magukat, amikor a marxi teóriát próbálták a korabeli valóságra alkalmazni. Marx ugyanis abból indult ki, hogy a proletariátusnak mint termelő osztálynak olyan radikális szükségletei vannak, amelyek nem kielégíthetők a kapitalizmus viszonyai között: ezek adják majd a motivációt a kapitalizmust meghaladni akaró forradalmi cselekvéshez. (Más kérdés, hogy már a marxi teóriának is komoly belső ellentmondásai voltak, amint arra a marxi közgazdaságtan ellentmondásait kifejtő briliáns, *Überhaupt*-könyvként emlegetett közös munkájában Bence György és Kis János a hetvenes évek elején rámutatott.)

az áramlások tere

Ám az igazi problémák itt kezdődtek. A hetvenes években kétségkívül megjelentek új szükségletek – a technológiai

forradalommal összefüggésben –, amelyek aztán az internet, vagy ahogyan Manuel Castells fogalmaz, az információs korszak nyitányának bizonyultak. Csak hát ezek a szükségletek nemhogy kivezettek volna a kapitalizmusból, éppen ellenkezőleg, annak új és minden eddigénél életerősebb és rugalmasabb válfajának, az információs kapitalizmusnak a fölemelkedését segítették elő. Castells – aki egyébként a párizsi '68 résztvevője volt – az emberi létezés szerkezetének átalakulásáról beszél: megkettőződik az idő és a tér. A modernitás lineáris ideje megszűnik domináns időkeret lenni; de nem a premodern idők ciklikus ideje tér vissza, hanem a véletlenszerű, egymás mellett létező most-ok összeállításából kikerekedő virtuális idő lesz a győztes. Az emberi világ tere is szétszakad a helyek terére – lám, ismét Tallár gondolatmenetéhez kanyarodunk vissza –, és az áramlások terére. Ez a dualitás a hatalom és az alávetettség struktúráit tükrözi. A helyhez kötöttség nyúgeitől megszabaduló globális kapitalista elitek – ők aztán tényleg elveszítették a láncukat – az áramlások terében élnek. Ők az új korszak domináns kisebbsége – ez azonban nem osztály a terminus marxi értelmében, de messzemenően képes a maga javára lefölni a tőkeáramlások hasznát. Hihetetlen nagyságrendű pénz felett diszponál, s egyre kevesebb köze van a helyi társadalmakhoz. Ez a nehezen megfogható réteg ki tudja használni a folyékony világ teremtette szabadságot; rendelkezik az eszközökkel, amelyek nélkül nemigen lehetséges a szabadságnak valóságos tartalmat adó egzisztenciális autonómia.

Másfelől ott van a helyek tere, a maga röghöz kötött népességével. Ebben élnek a hajdani proletariátus utódai, akik a maguk nemében pontosan olyan heterogén népességet alkotnak, mint a globális elitek. Ám ez nem a szabadság, hanem az alávetettség sokszínűsége. Ismét csak a baloldali dilemma: Tallár marxi–lukácsi ihletésű – lásd *Történelem és osztálytudat* – megfogalmazásában az a kérdés, hogy ez az alávetett nagy létszámú réteg – voltaképpen a jelenkori társadalom nagy többsége – képes-e *magáértvaló* osztállyá válni. Sokféle névvel illetik ezt a réteget: Antonio Negri sokaságnak (multitude) hívja, de nagyon gyakran prekariátusként emlegetik – többnyire Tallár is ezt használja – törekenységére, védtelenségére és kiszolgáltatottságára utalva. Hogy mi is ez, s mi vele a gond, nagyon pontosan fogalmazza meg Robert Castel francia szociológus: „Bébiszitterek, McDonalds-felhasználók és szupermarketi árucsomagoló konglomerátuma vajon képes-e társadalmat 'alkotni'?”

E kérdés nem azt sugallja, hogy le kellene nézni azokat, akik efféle foglalatosságra adják a fejüket! Éppen ellenkezőleg! Azokat a feltételeket igyekszik tisztázni, amelyek alapján a foglalkoztatottság az emberi méltóság alkotóelemévé válhat. A 'mindenki számára tevékenységet biztosító' társadalom nem feltétlenül biztosítja mindenki számára az emberi méltóságot, és az a mód, ahogyan az Egyesült Államokban sikerült részlegesen megoldani a foglalkoztatási problémákat, nem feltétlenül jelent követendő példát. [...] a státusz nélküli munkások szaporodása szemlátomást semennyire sem segített hozzá a társadalmi szétesés olyan aggasztó jeleinek a leküzdéséhez, mint amilyenek a városokon belüli erőszak megnyilvánulásai, a kábítószerfüggés, valamint egy igazi nyomorult és deviáns, a társadalom egészétől ténylegesen elszigetelt underclass létrejötte." /Robert Castel: *A szociális kérdés alakváltozásai. A bér munka krónikája*. Fordította: Léderer Pál. Budapest: Max Weber Alapítvány–Wesley Zsuzsanna Alapítvány–Kávé Kiadó, 1998, 407./

vigasztalan világ víziója

Mi a teendő, amikor – ezt Tallár részletesen elemzi – a kapitalizmus elleni lázadásnak nemcsak a szociológiai bázisa tűnik el, hanem a szabadság hajdani letéteményese, a művész is, mikor kreativitását ennek a szép új világnak a szolgálatába állítja, s ezzel azt olyan rugalmassággal és hajlékonysággal ruházza föl, amivel korábban sohasem rendelkezett? Lehet, hogy Jacques Ellul borúlátó jóslata válik valóra, s a művészet behódolásával az örület marad a szabadság utolsó terepére? Tallár persze ízlésesebb annál, semhogy a vég dalnokának kétes értékű szerepét játssza el, de azért a kötetzáró filmelemzés – önmagán túlmutatva – igencsak vigasztalan világ vízióját adja. Zvjagincev *Leviatán* című filmjéről írja: „A zsákutcába futó életek aprólékos ábrázolásából kibontott, tehát távolról sem egzisztencialista tantételként előadott értelemvesztés szimbolikus kifejezése a partra vetett

'cethal', a Leviatán hatalmas csontváza, amely ebben az esetben nem a hobbesi 'halandó isten', tudniillik az állam, hanem a halott Isten megrendítő képe." Ez a kép nyitja és zárja a filmet. A záró képsor azonban néhány lényeges elemében különbözik a bevezetőtől, mondja Tallár: „A távolról idehallatszó harangzúgás már az ember nélküli északi táj csendjében enyészik el. Ott vagyunk ismét a film nyitó képsoránál. Ez most téli táj, de ugyanazok a hegyek, ugyanaz a csend, ugyanazok az elhagyott, félredőlt hajók a vízen, ugyanaz a magasfeszültségű vezeték a semmibe kígyózó úttal. És a halott Isten, a cethal hatalmas, hóval borított csontváza. Túl mindenben? Minden után? (...) Ami új elem, az a szikláknak verődő olajoshordó a tengeren. Talán ezen lennének *túl*? Egy mindent, a természetet és az embert végletekig kizsákmányoló civilizáción?

Próbáljuk meg elhinni: nem pusztulással, hanem egy diadalmas hierophániával zárul történetünk.”

Próbáljuk...

A szerző az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontja Filozófiai Intézetének tudományos főmunkatársa.

kép | **Georgie Pauwels, lensculture.com**

Tallár Ferenc | **[AZ ÁRAMLÁSOK TERÉBEN](#)**